

ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

**Пізнавально-дослідницька робота
молодших школярів під час
навчальних екскурсій**

(методичні рекомендації)

Укладач:

Л. Н. Добровольська, методист лабораторії дошкільної та початкової освіти

Методичні рекомендації розкривають навчально-виховне значення екскурсій в освітньому процесі початкової школи. Проведення екскурсій дозволяє організувати спостереження і вивчення різноманітних предметів і явищ безпосередньо у природних умовах. Запропоновано дослідницькі та практичні завдання для групової роботи учнів 1-4 класів.

Для вчителів початкових класів та вихователів груп продовженого дня.

Рекомендовано до друку вченою радою ОІПОПП.

Протокол № ____ від _____.

Видання підготовлено до друку та віддруковано редакційно-видавничим відділом ЧОІПОПП.

Зам. № ____ . Тираж 100 прим.
18003, Черкаси, Бидгощська, 38/1.

ЗМІСТ

Вступ	3
Організація і проведення екскурсій	4
Рекомендації щодо проведення екскурсій для учнів 1-2 класів	6
Рекомендації щодо проведення екскурсій для учнів 3-4 класів	7
Література	19

Вступ

Екскурсія – особливий вид навчальних занять, який проводиться за межами класної кімнати для безпосереднього сприйняття і спостереження учнями об'єктів та явищ, пов'язаних з вивченням програмового матеріалу.

Даний вид роботи спрямований на задоволення пізнавальних потреб учнів, їх фізичний та інтелектуальний розвиток, зміцнення здоров'я, уміння помічати цікаве, незвичне. Екскурсії також мають велике виховне значення, так як сприяють вихованню таких якостей особистості, як вдумливість, інтерес та любов до природи, кмітливість, уміння бачити прекрасне у навколишньому світі, старанність, самостійність тощо. Вони розширюють кругозір дітей, розвивають спостережливість, уміння бачити те, що раніше відбувалося поза їх увагою, виробляють практичні навички та вміння – орієнтування у просторі, визначення видів ґрунтів, рослин, тварин, формують уявлення про їх життя, живлення, значення тощо.

Під час екскурсії учні сприймають природу безпосередньо різними органами чуттів.

Екскурсії сприяють:

- розвитку пізнавальних здібностей учнів, уваги, спостережливості, мислення, моторики, творчої уяви;
- вихованню таких якостей особистості, як уважність, спостережливість, кмітливість, інтерес та любов до природи, уміння бачити і розуміти прекрасне;
- виробленню навичок самостійної роботи тощо.

Організація і проведення екскурсій

Урок-екскурсія може бути комбінованим, вступним, узагальнюючим.

В ньому домінуючий спосіб пізнавальної діяльності – безпосереднє сприймання об'єктів природи, їх взаємозв'язків.

За навчальним матеріалом екскурсії розрізняють: літературні, математичні, історичні, краєзнавчі, природничі тощо; за місцем проведення: у природу, на виробництво, у музей, у зоопарк, екологічною стежкою, до пам'ятника тощо.

Екскурсія може проводитися на початку роботи за темою програми. Її мета – викликати інтерес в учнів до вивчення теми, сприяти накопиченню фактичного матеріалу, що буде необхідний для наступної роботи по темі. Така екскурсія створює необхідні для учнів передумови для свідомого оволодіння навчальним матеріалом і певне налаштування щодо вивчення того чи іншого питання теми. Так, перед вивченням теми «Тварини» можна провести екскурсію у зоопарк, де учні могли поспостерігати за зовнішнім виглядом та особливостями поведінки тварин, які будуть вивчатися на уроках природознавства.

Мета екскурсії, організованої у процесі вивчення теми, – сприяти частковій перевірці рівня засвоєння знань по темі, накопичення фактичного матеріалу для її подальшого вивчення.

Екскурсія може проводитися після опрацювання відповідної теми. Її мета – закріпити здобуті на уроці знання, удосконалити уміння і навички, узагальнити вивчений матеріал, підвести підсумок.

Такі уроки дозволяють учителям встановити більш дієвий та безпосередній зв'язок навчання з життям, учити використовувати набуті знання на практиці.

Для того, щоб екскурсія досягла успіху, вона повинна бути ретельно підготовлена і методично правильно спланована та проведена.

В екскурсії можна виділити 3 етапи:

- 1) підготовка до екскурсії;

- 2) її проведення на місці;
- 3) підведення підсумків екскурсії;
- 4) її оформлення;
- 5) використання зібраного під час екскурсії матеріалу на наступних уроках.

Під час підготовки до екскурсії учитель чітко визначає її мету (навчальну, розвивальну, виховну), об'єм і зміст матеріалу, який потрібно опрацювати, знайомиться з місцем її проведення. У процесі знайомства з місцевістю слід визначити маршрут, місця зупинок, об'єкти для спостережень та практичної роботи. Слід звернути увагу і на те з якого місця і на якій відстані краще розглядати визначений об'єкт.

Підсумки екскурсій можна оформити у вигляді творчих звітів, альбомів, зошитів спостережень та досліджень, колекцій, малюнків, творів, оповідань тощо.

До проведення екскурсій ставляться такі вимоги:

- 1) чітко визначити навчальну, виховну і розвиваючу мету;
- 2) при виборі місця проведення екскурсії врахувати естетичну значимість об'єктів, з якими будуть знайомитися учні;
- 3) психологічно налаштувати школярів до навчальної, дослідницької діяльності в природі;
- 4) продумати групові та індивідуальні завдання, що включатимуть елементи спостережень, досліджень та практичної роботи;
- 5) проводити дидактичні ігри;
- 6) використовувати можливості знайомства учнів з відповідними професіями ;
- 7) звертати уваги на проблеми екології та шукати шляхи вирішення природоохоронних проблем;
- 8) зібрати екскурсійний матеріал; зробити схеми, ескізи; сфотографувати об'єкти; оформити звіт у вигляді творчих письмових робіт, гербарію, малюнків, альбомів тощо.

Рекомендації щодо проведення екскурсій для учнів 1-2 класів

Завдання, які ставить учитель перед учнями залежать від їх вікових особливостей. Для учнів 1-2 класів під час екскурсій слід передбачити відгадування загадок, декламування віршів, складання розповідей, казок, опис предметів спостережень, проведення цікавих дидактичних та рухливих ігор.

Екскурсія “Вчимося знаходити красу у природі”

Мета: вчити дітей бачити прекрасне, відчувати красу об’єктів природи, розвивати спостережливість, увагу, естетичні почуття, виховувати бажання бути другом та охоронцем природи.

Завдання для групової роботи:

I група - “художники” шукають прекрасне у кольорах, лініях форм, розглядаючи різнобарвні листочки дерев і кущів, квітучих трав’янистих рослин.

II група – “музиканти” знаходять прекрасне у звуках, що їх оточують, прислухаючись до шуму вітру у кронах дерев, співу птахів, гудінні комах.

III група – “дегустатори” визначають осінні аромати, нюхаючи квіти, опале листя, роблять висновки про приємні та неприємні запахи.

IV група – “дослідники” знаходять об’єкти для спостережень серед комах (метеликів, мурашок) чи павуків.

Після виконання поставлених завдань по черзі обмінюються своїми враженнями від побаченого, намагаються зробити висновки. Отримані знання учні можуть застосувати під час проведення рухливих ігор. Наприклад, під час гри “Впізнай дерево” учитель демонструє учням листочок, а діти повинні підбігти до того дерева, з якого він зірваний і назвати це дерево. Гра “Назви рослину” допомагає дітям краще запам’ятати, де ростуть відповідні рослини. При цьому ведучий кидає м’яч учням по черзі і називає рослину, а учень повертаючи м’яч говорить, де вона росте. Під час гри “Впізнай рослину за описом” учитель пропонує дітям впізнати рослину за словесним описом, назвати її та підійти до неї у природі.

Під час екскурсій для учнів 1-2 класів можна наочно познайомити із сезонними змінами, які відбуваються у природі. Спостерігаючи за одними

природними об'єктами, школярі мають можливість побачити, що змінюється у довкіллі із настанням іншої пори року і зробити перші висновки, чому це відбувається та переконатися у їх повторюваності.

Рекомендації щодо проведення екскурсій для учнів 3-4 класів

Учні 3-4 класів під час проведення екскурсій можуть проводити спостереження, дослідження, виконувати практичні завдання як під керівництвом учителя, так і самостійно.

1. Експедиція «Досліджуємо зміни у природі восени»

Час проведення: вересень-жовтень.

Мета: дослідити, які зміни відбулися в осінньому довкіллі, у житті тварин і рослин; занотувати свої спостереження, узагальнити і зробити висновки. На початку екскурсії бажано, щоб прозвучали поезії про осінь. Дослідження краще проводити у групах.

I група – дослідники рослин

Завдання:

- описати, які дерева ростуть на заданій ділянці;
- дослідити, з яких дерев уже опало листя, а на яких залишилося;
- дослідити, на яких деревах і кущах листя залишилось зеленим;
- визначити, у якому стані знаходяться трав'янисті рослини.

II група – метеорологи

Завдання:

- скласти опис погоди за поданим планом

План

- 1) Стан неба.
- 2) Висота Сонця.
- 3) Температура повітря.
- 4) Опади.
- 5) Атмосферний тиск.

- визначити, які зміни відбулися у погоді порівняно з літом.

III група – дослідники тварин

Завдання:

- дослідити, які комахи ведуть активний спосіб життя;
- яких птахів можна спостерігати на шкільному подвір'ї;
- пригадати, яких інших тварин можна побачити в опалому листі.

IV група – народознавці

Завдання:

- пригадати, які є осінні народні звичаї та обряди.

Групи, які виконали своє завдання, обмінюються картками з іншими групами. У кінці уроку відбувається обговорення результатів досліджень, спостережень, узагальнюються матеріали, підводяться підсумки проведеної роботи.

I

2. Екскурсія «Досліджуємо зміни у природі взимку»

Мета: дослідити, які зміни відбулися у зимовому довіллі, у житті тварин і рослин; занотувати свої спостереження, узагальнити і зробити висновки. На початку екскурсії бажано, щоб прозвучали поезії про зиму, зимові явища природи. Дослідження краще проводити у групах.

I група – дослідники рослин

Завдання:

- за корою дерев, гіллям визначити назви дерев, які ростуть на заданій ділянці;
- розглянути гілочки з бруньками, описати їх;
- дослідити, на яких деревах листя залишилось зеленим;
- визначити, у якому стані знаходяться трав'янисті рослини.

II група – метеорологи

Завдання:

- скласти опис погоди за поданим планом.

План

1. Стан неба.
  2. Висота Сонця.
  3. Температура повітря.
  4. Опади.
  5. Атмосферний тиск.
- визначити, які зміни відбулися у погоді порівняно з осінню;
  - під лупу розглянути будову сніжинок;
  - поміркувати, яке значення має сніг узимку.

III група – дослідники тварин

Завдання:

- дослідити, які тварини ведуть активний спосіб життя;
- чи помітили комах і чому?;
- чим харчуються птахи зимою;
- як люди допомагають птахам перезимувати.

IV група – народознавці

Завдання:

- пригадати, які є зимові народні звичаї та обряди.

Групи, які виконали своє завдання, обмінюються картками з іншими групами. У кінці уроку відбувається обговорення результатів досліджень, спостережень, узагальнюються матеріали, підводяться підсумки проведеної роботи.

3. Екскурсія «Досліджуємо зміни у природі ранньою весною»

Мета: дослідити, які зміни відбулися у весняному доквіллі, у житті тварин і рослин; занотувати свої спостереження, узагальнити і зробити висновки. На початку екскурсії бажано, щоб прозвучали поезії про ранню весну. Дослідження краще проводити у групах.

I група – дослідники рослин

Завдання:

- розглянути гілочки з бруньками, визначити, які зміни відбулися порівняно із зимовим спостереженням;
- дослідити, на яких деревах і кущах бруньки розпустилися, а на яких ще ні;
- визначити, у якому стані знаходяться трав'янисті рослини;
- з'ясувати, які трав'янисті рослини уже зацвіли.

II група – метеорологи

Завдання:

- скласти опис погоди за планом.

План

1. Стан неба.
  2. Висота Сонця.
  3. Температура повітря.
  4. Опади.
  5. Атмосферний тиск.
- визначити, які зміни відбулися у погоді порівняно із зимою;
  - розглянути і описати сніг, кригу;
  - поспостерігайте, як з дахів, дерев падають краплі, як тане сніг або бурульки.

III група – дослідники тварин

Завдання:

- дослідити, які комахи ведуть активний спосіб життя;
- яких птахів можна побачити;
- подивіться, чи прилетіли вже якісь птахи з вирію;
- пригадати, яких інших тварин можна ранньої весни;
- порівняти свої спостереження із зимовими.

IV група – народознавці

Завдання:

- пригадати, які є весняні народні звичаї та обряди.

Групи, які виконали своє завдання, обмінюються картками з іншими групами. У кінці уроку відбувається обговорення результатів досліджень, спостережень, узагальнюються матеріали, підводяться підсумки проведеної роботи.

4. Екскурсія «Досліджуємо зміни у природі пізньою весною»

Мета: дослідити, які зміни відбулися у зимовому довіллі, у житті тварин і рослин; занотувати свої спостереження, узагальнити і зробити висновки. На початку екскурсії бажано, щоб прозвучали поезії про квітучу весну. Дослідження краще проводити у групах.

I група – дослідники рослин

Завдання:

- дослідити, на яких деревах і кущах розпустилися листочки;
- пригадати, які дерева і кущі спочатку розцвітають, а потім розпускають листочки, а які навпаки;
- визначити, які трав'янисті рослини уже відцвіли, а які зацвітають;

II група – метеорологи

Завдання:

- скласти опис погоди за поданим планом.

План

1. Стан неба.
2. Висота Сонця.
3. Температура повітря.
4. Опади.
5. Атмосферний тиск.

- визначити, які зміни відбулися у погоді порівняно з ранньою весною;
- пригадати, які природні явища можна спостерігати весною.

III група – дослідники тварин

Завдання:

- дослідити, які комахи ведуть активний спосіб життя;
- які птахи повернулися з вирію і чим займаються;
- яких інших тварин побачили.

IV група – господарі

Завдання:

- назвати, які роботи виконують люди весною;
- пригадати, які прислів'я, приказки, прикмети, пов'язані з весняними роботами пам'ятаєте.

Групи, які виконали своє завдання, обмінюються картками з іншими групами. У кінці уроку відбувається обговорення результатів досліджень, спостережень, узагальнюються матеріали, підводяться підсумки проведеної роботи.

5. Екскурсія на берег водойми

Мета: розглянути різноманітний рослинний і тваринний світ берега водойми, дослідити зв'язки, які є між рослинами і тваринами, виявити рівень забруднення водойми, обміркувати можливості поліпшення її екологічного стану.

Обладнання. Сачок для фільтрування води, збирання рослин та тварин, водонепроникне взуття, скляний посуд, лупа, палиця для вимірювання глибини водойми, рулетка, термометр для вимірювання температури води.

Підготовча робота:

- проведення інструктажу з техніки безпеки;

- ілюстративне ознайомлення з рослинами і тваринами – мешканцями водойм.

Практична робота

I група – дослідники рослин

Завдання:

- 2) дослідити чи ростуть біля берега водойми рослини:
  - у яких коріння і частина стебла перебувають під водою;
  - з листям, що плаває на поверхні;
  - з підводним листям;
  - вільно плаваючі;
- 2) за допомогою ілюстрацій та довідника визначити назву цих рослин.

II група – дослідники тварин

Завдання:

- визначити, які види комах знаходяться на досліджуваній ділянці;
- дослідити, які інші тварини (земноводні, плазуни, птахи) мешкають на березі водойми;
- спробувати пояснити, чому ці тварини обрали для мешкання водойму.

III група – екологи

Завдання:

- визначити забруднення води у водоймі;
- дослідити ознаки забруднення берега водойми;
- запропонувати шляхи поліпшення екологічного стану водойми та її берегів.

Пам'ятка для визначення забруднення води

Чистоту води можна оцінити за її прозорістю, кількістю живих істот, зокрема комах, наявністю жовтої чи жовто-білої піни біля берега, явища “цвітіння” води.

За допомогою черпачка з довгою ручкою обережно наберіть воду, вилийте її у скляний посуд. Поспостерігайте за прозорістю води, за допомогою лупи розгляньте часточки, що є у воді.

Пам'ятайте, що чистоту води можна оцінювати за наявністю живих істот: бабок, травневих мух, водяних жуків, водяних метеликів, мух-однонок та ставкових клопів-вodomірок, які є супутниками чистої води. У забрудненій воді вдається виявити лише одиничні види.

Наявність явища “цвітіння” води, жовтої чи жовто-білої піни біля берега свідчить про забруднення водойми.

Оцініть екологічний стан берега (захаращеність хмизом, поваленими деревами, наявність відходів, сміття тощо).

IV група – народознавці

Завдання:

- пригадати, які народні звичаї та обряди, пов'язані з водою.

Презентація виконаних досліджень, узагальнення матеріалів та обговорення створення спільного проекту “Врятуємо наші водойми”.

6. Екскурсія у ліс

Мета: познайомитися із організмами - виробниками, споживачами, перетворювачами природного угруповання – лісу; встановити, які зв'язки існують між ними, як пристосувалися рослини і тварини до життя у лісі; спонукати дітей до дослідницької, природоохоронної роботи, ведення спостережень; розвивати критичність, гнучкість та логіку мислення.

Обладнання. Компас, коробка для збору колекційного матеріалу, лупа.

Перед початком проведення екскурсії потрібно виробити правила поведінки на природі. Наприклад:

- Даремно не ламай гілки дерев і кущів.
- Не рви без потреби рослини.
- Не руйнуй мурашників і гнізд.
- Будь уважним, спостережливим та обережним.
- Виконання вказівок вчителя та його помічників є обов'язковим для кожного учня.

Практична робота

I група – дослідники організмів-виробників

Завдання:

- розгляньте яруси рослин;
- назвіть рослини, які населяють відповідний ярус;
- послухайте, як шумлять дерева, чи однакові у них голоси;
- визначте, які рослини найчастіше зустрічаються на даній ділянці лісу.

II група – комахознавці

Завдання:

- поспостерігайте і назвіть комах, які живуть у лісі;
- визначте, які комахи найчастіше вам зустрілися;
- подумайте, яку роль вони виконують;
- поміркуйте, які зв'язки виникають між комахами та іншими членами угруповання.

III група – птахолюби

Завдання:

- впізнайте за голосами птахів;

- знайдіть пір'їнки;
- спробуйте за пір'ям визначити назву птаха;
- поміркуйте, яку роль відіграють птахи у лісі.

IV група – дослідники тварин

Завдання:

- дослідіть, які тварини, крім комах і птахів, мешкають у лісі;
- поміркуйте, яку роль вони виконують у природному угрупованні;
- складіть ланцюжки живлення мешканців лісу.

V група – природоохоронці

Завдання:

- визначте стан забруднення відвіданої ділянки лісу;
- поміркуйте, як люди можуть вплинути на природне угруповання – ліс.

Групи, які виконали своє завдання, обмінюються картками з іншими групами. У кінці уроку відбувається обговорення результатів досліджень, спостережень, узагальнюються матеріали, підводяться підсумки проведеної роботи.

7. Екскурсія «Луки – природне угруповання»

Мета: познайомитися із організмами - виробниками, споживачами, перетворювачами природного угруповання – луків; встановити, які зв'язки існують між ними, як пристосувалися рослини і тварини до життя на луках; спонукати дітей до дослідницької, природоохоронної роботи, ведення спостережень; розвивати критичність, гнучкість та логіку мислення.

Обладнання. Сачок, коробка для збору колекційного матеріалу, лупа.

Перед початком проведення екскурсії потрібно виробити правила поведінки на природі. Наприклад:

- Не рви рослини без потреби.

- Не руйнуй житла тварин.
- Будь уважним, спостережливим та обережним.
- Виконання вказівок вчителя та його помічників є обов'язковим для кожного учня.

Практична робота

I група – дослідники організмів-виробників

Завдання:

- розгляньте рослини, що ростуть на луках, визначте їх особливості;
- знайдіть і назвіть найвищі рослини луків;
- поміркуйте, які пристосування мають рослини луків;
- назви лікарські рослини луків.

II група –знавці комах

Завдання:

- поспостерігайте і назвіть комах, які живуть на луках;
- подумайте, яку роль вони виконують;
- поясніть, що приваблює на луки метеликів;
- поміркуйте, які зв'язки виникають між комахами та іншими членами угруповання.

III група –орнітологи

Завдання:

- знайдіть пір'їнки і спробуйте за пір'ям визначити назву птаха;
- поміркуйте, яку роль відіграють птахи на луках.

IV група – дослідники тварин

Завдання:

- дослідіть, яких тварин, крім комах і птахів, можна зустріти на луках;

- поміркуйте, яку роль вони виконують у природному угрупованні;
- складіть ланцюжки живлення мешканців луків.

V група – екологи

Завдання:

- вясніть, які зв'язки існують між рослинами і тваринами на луках;
- поміркуйте, які дії людей можуть призвести до руйнування луків.

Групи, які виконали своє завдання, обмінюються картками з іншими групами. У кінці уроку відбувається обговорення результатів досліджень, спостережень, узагальнюються матеріали, підводяться підсумки проведеної роботи.

Література

1. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства в початкових класах. – К.: Веселка, 1998.
2. Довкілля: Хрестоматія. Для початк. кл. загальноосвіт. навч. закладів / Упоряд. О.А. Біда. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 1999. – 368 с.
3. Ільченко В.Р., Гуз К.Ж., Ільченко О.Г., Водолазька Т.В. Викладання довкілля в 4 класі. Посіб. для вчителів. – Полтава: НМЦ ІЗО. – 2002. – 135 с.
4. Нарочна Л.К. Методика викладання природознавства: Навч. посіб. / Л.К. Нарочна, Г.В. Ковальчук, К.Д. Гончарова. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Вища шк., 1990. – 302 с.